

TEKI EDUKACYJNE

**AGRESJA
SOWIECKA
NA POLSKĘ
I OKUPACJA
WSCHODNICH
TERENÓW
RZECZYPOSPOLITEJ
(1939–1941)**

Materiały dla nauczyciela

**AGRESJA SOWIECKA NA POLSKĘ
I OKUPACJA WSCHODNICH TERENÓW
RZECZYPOSPOLITEJ
(1939–1941)**

MATERIAŁY DLA NAUCZYCIELA

TEKI EDUKACYJNE IPN

Białystok-Warszawa 2019

AUTORZY

MAGDALENA DZIENIS-TODORCZUK:

omówienie zawartości pakietu, wybór materiału ikonograficznego, bibliografia, przykładowe tematy esejów; scenariusze lekcji: „Życie codzienne pod okupacją sowiecką” oraz „Represje sowieckie jako narzędzie terroru i wymuszonego posłuszeństwa (1939–1941)”

JAROSŁAW WASILEWSKI:

scenariusz lekcji: „»Demokracja« po sowiecku. Wybory do zgromadzeń ludowych 22 października 1939 r.”

Współpraca:

ADRIANA PŁYWACZEWSKA

KAROLINA DOBEK

KRZYSZTOF JODCZYK

Opracowanie graficzne map:

DR MAREK PACHOLEC

Recenzenci:

KAROLINA KOLBUSZEWSKA

ANNA ZECHENTER

Redakcja i korekta:

EWA DULNA-RAK

KATARZYNA ZIĘBIK

Projekt graficzny i skład:

MAŁGORZATA PODZIOMEK-KOTECKA

Opracowanie płyty:

KAROT – CD/DVD/BLU-RAY

DISC SERVICES

Druk:

Drukarnia Kolumb

ul. Kaliny 7

41-506 Chorzów

ISBN

978-83-8098-706-7

SPIS TREŚCI

- 5 **Omówienie zawartości pakietu**
- 7 **Scenariusze lekcji**
- 9 **Temat 1.**
ŻYCIE CODZIENNE POD OKUPACJĄ SOWIECKĄ (1939–1941)
- 12 **Temat 2.**
„DEMOKRACJA” PO SOWIECKU. WYBORY DO ZGROMADZEŃ
LUDOWYCH 22 PAŹDZIERNIKA 1939 R.
- 15 **Temat 3.**
REPRESJE SOWIECKIE JAKO NARZĘDZIE TERRORU
I WYMUSZONEGO POSŁUSZEŃSTWA (1939–1941)
- 18 **Przykładowe tematy esejów i ćwiczeń**
- 19 **Bibliografia**
- 23 **Opis zawartości płyty**
- 27 **Spis zdjęć na kartach**

**Pakiet edukacyjny, który oddajemy w ręce Czytelnika,
został przygotowany w Oddziałowym Biurze Edukacji Narodowej IPN
w Białymstoku.**

OMÓWIENIE ZAWARTOŚCI PAKIETU

Teka edukacyjna, którą oddajemy w Państwa ręce, poświęcona jest sytuacji obywateli polskich na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej. W konsekwencji podpisanego 23 sierpnia 1939 r. paktu Ribbentrop–Mołotow, wybuchu II wojny światowej, wkroczenia 17 września 1939 r. Armii Czerwonej i układu o przyjaźni i granicach zawartego 28 września 1939 r. pomiędzy III Rzeszą a ZSRS tereny te zostały objęte okupacją sowiecką. Mimo że trwała ona zaledwie 21 miesięcy, do 22 czerwca 1941 r., zapisała się krwawo na kartach historii narodu polskiego.

By wymusić uległość, zapobiec próbom ewentualnego oporu oraz uzyskać bezwzględne posłuszeństwo, okupant prowadził politykę wszechobecnego terroru wobec społeczeństwa polskiego.

Wśród represji zastosowanych przez Sowietów należy wymienić aresztowania, m.in. przedwojennych działaczy politycznych, społecznych, przedstawicieli administracji polskiej, inteligencji, duchowieństwa czy służb mundurowych, zsyłki do łagrow, cztery masowe deportacje obywateli polskich w głąb ZSRS, zbrodnię katyńską, przymusowe narzucenie obywatelstwa sowieckiego.

Przez niemalże pięćdziesiąt lat, w okresie rządów komunistycznych w Polsce, tematyka ta była skazana na zapomnienie. Nie można było pisać o okrucieństwie żołnierzy Armii Czerwonej, bezwzględności organów NKWD czy rzeczywistości życia na zsyłce. W chwili obecnej, po prawie 30 latach badań historyków nad kwestiami związanymi z okupacją sowiecką Ziemi Wschodnich, wiedza

na temat wydarzeń z lat 1939–1941 jest coraz bardziej powszechna w świadomości Polaków, przede wszystkim młodzieży szkolnej. Mimo to wiele zagadnień ciągle czeka na ostateczne ustalenia, w tym np. bilans okupacji sowieckiej, losy poszczególnych osób czy zagrabionych dóbr kultury.

W ramach obchodów osiemdziesiątej rocznicy agresji sowieckiej na Polskę Instytut Pamięci Narodowej postanowił przypomnieć o 17 września 1939 r. i jego konsekwencjach dla społeczeństwa polskiego.

Intencją autorów było udostępnienie nauczycielom i uczniom szerokiego wolumenu materiałów źródłowych i ikonograficznych oraz pomocy naukowych, które będą przydatne w nauczaniu historii. Dzięki nim nauczyciel może także przygotować lekcję etyki, języka polskiego, wiedzy o społeczeństwie czy lekcję wychowawczą poświęconą rocznicy agresji sowieckiej. Poruszana w tece tematyka powinna stanowić ważny element edukacji nie tylko historycznej, lecz także patriotycznej.

Teka składa się z trzech części: materiałów dla nauczyciela, materiałów dla ucznia i kart. Do całości dołączone zostały materiały audio.

Materiały dla nauczyciela zawierają trzy przykładowe scenariusze lekcji dotyczące różnych zagadnień związanych z okupacją sowiecką Kresów Wschodnich: życia codziennego, represji sowieckich, indoktrynacji i propagandy. Poza tym nauczyciel w tej części znajdzie propozycje tematów esejów i bibliografię, wskazującą – oprócz opracowań historycznych oraz

źródeł – również ważniejsze strony i publikacje *on-line* przygotowane przez IPN.

Materiały dla ucznia składają się ze wstępu historycznego, tablicy synchronistycznej, wyboru źródeł, słowniczka pojęć i biogramów.

Karty są elementem uzupełniającym zarówno dla nauczyciela, jak i ucznia. Wśród wybranych dokumentów znajdują się fotografie przedstawiające Armię

Czerwoną w marszu na Polskę oraz zdjęcia, mapy, ulotki i fragmenty prasy oraz wydawnictw z okresu okupacji sowieckiej.

Płyta CD zawiera relacje świadków dotyczące wydarzeń na Ziemiach Wschodnich Rzeczypospolitej po 17 września 1939 r. oraz audiobook *Tylko te listy po nich pozostały... Korespondencja z zesłania Eugenii i Władysława Simsonów*.

SCENARIUSZE LEKCJI

TEMAT 1.**ŻYCIE CODZIENNE POD OKUPACJĄ SOWIECKĄ (1939–1941)**

Lekcja przewidziana na jedną godzinę lekcyjną, 45 min.

CELE LEKCJI

Po zakończonych zajęciach uczeń:

- porządkuje i synchronizuje wydarzenia z lat 1939–1941 zarówno w odniesieniu do historii powszechnej, jak i historii Polski;
- zna i rozumie pojęcia: pakt Ribbentrop–Mołotow, Układ o przyjaźni i granicach między ZSRS a Niemcami, Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi i Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Ukrainy, kolektywizacja, nacjonalizacja, paszportyzacja, indoktrynacja;
- zna następujące postacie: Józef Stalin, Władimir Mołotow, Joachim von Ribbentrop;
- zna i rozumie podstawowe założenia polityki Sowietów wobec obywateli polskich.

METODY PRACY

- pogadanka;
- praca z tekstem źródłowym i kartograficznym.

MATERIAŁY POMOCNICZE

- fragmenty tekstów źródłowych;
- ikonografia;
- karteczki samoprzylepne dla każdego ucznia przygotowane przed zajęciami przez nauczyciela.

PRZEBIEG ZAJĘĆ

1. Przywitanie się z uczniami, czynności porządkowe (około 3 min).
2. Wprowadzenie do tematu: krótkie nakreślenie sytuacji tuż przed wybuchem II wojny światowej, omówienie momentu wybuchu wojny i agresji sowieckiej na Polskę. W tej części zajęć można wykorzystać mapy (mapa nr 2) pokazujące obszar Polski, który znalazł się pod okupacją sowiecką (około 7 min).
3. Następnie uczniowie zostają podzieleni na 5 grup. Każdy zespół otrzymuje zestaw tekstów źródłowych, ilustracji oraz listę zadań, które powinien wykonać. W tym czasie nauczyciel nakierowuje uczniów przy szukaniu określonych informacji (czas pracy około 25 min).

Grupa I**Źródła:**

- nota ministra spraw zagranicznych Wiaczesława Mołotowa doręczona ambasadorowi polskiemu w Moskwie Wacławowi Grzybowskiemu w nocy z 16 na 17 września 1939 r., dotycząca wkroczenia wojsk sowieckich na terytorium Polski (dokument nr 19);
- dyrektywa NKWD ZSRS nr 1042/B w sprawie przygotowań do rozlokowania deportowanych do Kazachstanu rodzin oficerów WP, policjantów i innych osób represjonowanych (dokument nr 51).

Grupa II**Źródła:**

- relacja Jana Bispinga, właściciela majątku Massalany (dokument nr 103);
- wspomnienia Karoliny Lanckorońskiej (dokument nr 102);
- wyciąg ze ściśle tajnego meldunku operacyjnego ludowego komisarza spraw wewnętrznych BSRS o oporze wobec władzy sowieckiej w Trzciannem, 14 października 1939 r., Białystok (dokument nr 33).

Zadania dla obydwu grup

- ▲ Przeczytajcie uważnie powyższe materiały źródłowe, zastanówcie się, jakie grupy ludności były prześladowane przez władzę sowiecką, a jakie faworyzowane.
- ▲ Wyjaśnijcie, jakie były powody zaliczenia jednych do grup prześladowanych, a innych do faworyzowanych. (Przy udzielaniu przez uczniów odpowiedzi nauczyciel nakierowuje ich na właściwą odpowiedź, zadając dodatkowe pytania, np.: Czy wszyscy chłopcy byli prześladowani?).
- ▲ Wskażcie potencjalnych współpracowników władzy sowieckiej.

Grupa III**Źródła:**

- wspomnienia z okresu okupacji sowieckiej (dokumenty nr 77, 93, 95);
- relacja uciekiniera z Warszawy tymczasowo przebywającego w Białymstoku opisująca działanie propagandy sowieckiej w Białymstoku (dokument nr 78).

Grupa IV**Źródła:**

- raport Adama Ciołkosza o sytuacji gospodarczej na terenach Polski Południowo-Wschodniej po zajęciu tych ziem przez Armię Czerwoną (dokument nr 84);
- raport Adama Ciołkosza o nacjonalizacji banków, fabryk, zakładów przemysłowych na terenach Polski Południowo-Wschodniej po zajęciu tych ziem przez Armię Czerwoną (dokument nr 86).

Zadania dla obydwu grup

- ▲ Wymień te działania władz okupacyjnych, które były najbardziej dotkliwe dla Polaków.
- ▲ Przedstaw skutki wprowadzonych przez Sowieców przemian społecznych.

Grupa V

Źródła:

- fragment wystąpienia I sekretarza KC KP(b)B i członka Rady Wojennej Frontu Białoruskiego Pantelejmona Ponomarienki (dokument nr 34);
- relacja Stefanii Srzedzińskiej o okupacji sowieckiej w Białymstoku (dokument nr 81);
- wspomnienia Adama Żarskiego dotyczące nauki w szkole w Tustanowicach koło Borysławia w okresie okupacji sowieckiej (dokument nr 96);
- fotografie nr 48, 49, 51.

Zadania

- ▲ Na podstawie poniższych fragmentów tekstów przedstawcie sposoby wywierania przez władzę sowiecką wpływu na społeczeństwo polskie.
- ▲ Do jakiej grupy ludności skierowane były te treści i w jakim celu?
- ▲ Przedstaw, w jaki sposób społeczeństwo polskie odbierało te treści.

Nauczyciel w czasie pracy grup może wykorzystać dodatkowo lub zamiennie z podanymi źródłami drukowanymi następujące fragmenty dołączonych materiałów audiowizualnych: *17 września 1939 r. Sowiecka okupacja wschodnich obszarów Polski w relacjach świadków*, minuty: 6:06–6:49, 14:28–17:10, 25:45–26:20, 30:53–31:42, 19:58–21:27.

4. Podsumowanie (około 10 min)

W ramach syntezy lekcji nauczyciel prosi uczniów, by ze wszystkich omówionych problemów wybrali jeden, według nich najbardziej dotkliwy dla obywateli polskich aspekt okupacji sowieckiej, zapisali na przygotowanych karteczkach, a następnie umieścili na tablicy (hasła mogą się powtarzać). Następnie nauczyciel, odczytując wybrane zagadnienia przygotowane przez uczniów, podsumowuje pracę młodzieży i wiadomości zdobyte w czasie zajęć.

TEMAT 2.**„DEMOKRACJA” PO SOWIECKU.
WYBORY DO ZGROMADZEŃ LUDOWYCH 22 PAŹDZIERNIKA 1939 r.**

Lekcja przewidziana na jedną godzinę lekcyjną, 45 min.

CELE LEKCJI

Po zakończonych zajęciach uczeń:

- zna w zarysie sytuację polityczną i narodowościową mieszkańców ziem II RP okupowanych przez ZSRS w latach 1939–1941;
- zna wydarzenia i daty związane z pierwszymi miesiącami okupacji sowieckiej (17 września 1939 r., 28 września 1939 r., 22 października 1939 r., 1 i 2 listopada 1939 r.);
- wymienia środki, za pomocą których władze ZSRS dążyły do uzyskania oczekiwanego wyniku wyborów do zgromadzeń ludowych;
- wskazuje elementy propagandowe w analizowanych materiałach źródłowych;
- wskazuje na mapie obszar okupowany przez ZSRS oraz terytorium Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainy, a także miasta, w których odbyły się zgromadzenia delegatów wybranych w wyborach z 22 października 1939 r. (Białystok i Lwów);
- rozumie znaczenie terminów: propaganda, indoktrynacja, wolne wybory, kampania wyborcza;
- wyszukuje informacje zawarte w różnych opracowaniach historycznych i je interpretuje.

METODY I FORMY PRACY

- rozmowa nauczająca;
- praca z tekstem źródłowym, mapami i wykresami;
- dyskusja.

MATERIAŁY I ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- mapy II RP dotyczące rozmieszczenia poszczególnych narodowości oraz z zaznaczonym terytorium okupowanym przez Niemcy i ZSRS (atlas szkolny) oraz mapa nr 2 dołączona do pakietu;
- powielone teksty źródłowe;
- komputer lub projektor multimedialny.

PRZEBIEG ZAJĘĆ

1. Przywitanie się z uczniami, czynności porządkowe (około 3 min).
2. Nauczyciel opowiada uczniom o wielonarodowym społeczeństwie II RP i wskazuje na mapie rozmieszczenie tej ludności na terytorium Polski. Następnie

omawia przebieg agresji sowieckiej we wrześniu 1939 r., pokazuje linię granicy, która powstała między Niemcami a ZSRS (7 min).

3. Nauczyciel prezentuje, najlepiej zestawione obok siebie (np. wyświetlone na ekranie), dwa teksty źródłowe: nr 19 (Nota ministra spraw zagranicznych ZSRS Wiaczesława Mołotowa doręczona ambasadorowi Polski w Moskwie Wacławowi Grzybowskiemu w nocy z 16 na 17 września 1939 r., mówiąca o wkroczeniu wojsk sowieckich na terytorium Polski) oraz nr 16 (Telegram ambasadora Niemiec w Moskwie do Ministerstwa Spraw Zagranicznych Niemiec informujący o odpowiedzi Wiaczesława Mołotowa w sprawie agresji sowieckiej na Polskę). W celu przyspieszenia pracy można dokonać skrótu dokumentów lub wyróżnić w nich najważniejsze fragmenty, dotyczące podanych przez ZSRS przyczyn wkroczenia na terytorium Polski. Nauczyciel prosi uczniów o porównanie tych informacji i stwierdzenie, w jakim stopniu prawdziwa jest argumentacja przedstawiona ambasadorowi polskiemu. Podsumowując tę część lekcji, nauczyciel stawia tezę, że ZSRS przywiązywał dużą wagę do uzasadnienia swoich działań przed opinią międzynarodową (5 min).
4. Nauczyciel rozdaje uczniom pakiety tekstów źródłowych: nr 34 i nr 81 oraz ikonografię: nr 46, 48, 49, 53, 58. Po zapoznaniu się przez uczniów z tekstami nauczyciel wyjaśnia, że jedną z cech ustroju totalitarnego jest utrzymywanie pozorów demokracji. Nauczyciel dzieli klasę na kilka grup i prosi, by każdy zespół w trakcie lektury znalazł fragmenty tekstów lub wydobyl informacje ze zdjęć, stanowiące odpowiedź na poniższe pytania:

Grupa I

Jakimi metodami sowieckie władze okupacyjne starały się uzyskać jak największą frekwencję?

Grupa III

Podaj pytania, które zadawali mieszkańcy przedstawicielom władz okupacyjnych. W jaki sposób odpowiadali na nie przedstawiciele władzy? Czy twoim zdaniem ich odpowiedzi były zgodne z prawdą?

Grupa V

Jakie sprawy mieli rozstrzygnąć delegaci zgromadzeń?

Grupa II

Przedstaw, w jaki sposób władze sowieckie usiłowały zapewnić zwycięstwo swoim kandydatom.

Grupa IV

Przeczytaj fragmenty tekstów źródłowych, które wskazują, że wybory nie były w pełni wolne.

Grupa VI

Jak społeczeństwo, zwłaszcza Polacy, oceniało działania władz sowieckich? Które fragmenty o tym traktują?

Po dyskusji nad odpowiedziami na ww. pytania nauczyciel prosi uczniów o podjęcie próby postawienia jeszcze innych pytań w odniesieniu do prezentowanych źródeł (15 min).

5. Następnie nauczyciel wyświetla na ekranie zdjęcia i prosi uczniów o wskazanie elementów propagandowych, np. fot. 1, 2, 4 – masowy charakter wydarzenia, skupienie uczestników, ich wiek; fot. 3 – uśmiechy, staranny ubiór, w tle hasło (w tłumaczeniu: „Niech żyje wielka partia Lenina–Stalina”), które umieszczono w lokalu wyborczym (4 min).
6. Podsumowując tę część lekcji, nauczyciel wyjaśnia, że władzom sowieckim chodziło nie tylko o uzyskanie poparcia wśród ludności, lecz także o „zalegalizowanie” agresji i włączenie zagarniętych ziem do ZSRS. Dlatego władze sowieckie zdecydowały się na przeprowadzenie na okupowanym terytorium wyborów. Nauczyciel zadaje uczniom pytanie: Które fakty wymienione podczas lekcji wskazują na to, że wyborów tych nie można uznać za wolne i że delegaci nie powinni być uznawani za rzeczywistych reprezentantów społeczeństwa (5 min)?
7. W rozmowie nauczającej nauczyciel przekazuje uczniom informacje o wynikach wyborów i decyzji zgromadzeń o wystąpieniu z prośbą do władz ZSRS o przyłączenie terytorium ich państw. Najważniejszym skutkiem wyborów była decyzja Rady Najwyższej ZSRS o wysłuchaniu prośb; 1 listopada 1939 r. włączono teren Zachodniej Ukrainy do ZSRS, a nazajutrz terytorium Zachodniej Białorusi. Od tej chwili mieszkańcy tych ziem byli traktowani jak poddani władz moskiewskich i podlegali prawu sowieckiemu (6 min).
8. Praca domowa. Uczniowie mają za zadanie wcielić się w role agentów wywiadu rządu RP na uchodźstwie i przygotować krótki raport na temat przebiegu i wyników wyborów do zgromadzeń ludowych.

TEMAT 3.

REPRESJE SOWIECKIE JAKO NARZĘDZIE TERRORU I WYMUSZONEGO POSŁUSZEŃSTWA (1939–1941)

Lekcja przewidziana na jedną godzinę lekcyjną, 45 min.

CELE LEKCJI

Po zakończonych zajęciach uczeń:

- porządkuje i synchronizuje wydarzenia z lat 1939–1941 zarówno w odniesieniu do historii powszechnej, jak i historii Polski;
- zna i rozumie pojęcia: okupacja, sowietyzacja, deportacja, wysiedlenie, *bieżeńcy*, NKWD, łagier, zbrodnia katyńska, kolektywizacja, nacjonalizacja, paszportyzacja, indoktrynacja, eksterminacja, jeńcy wojenni;
- zna i rozumie podstawowe założenia polityki represji sowieckich wobec obywateli polskich;
- potrafi wskazać na mapie świata miejsca związane z martyrologią narodu polskiego.

METODY PRACY

- pogadanka;
- praca z tekstem źródłowym: narracyjnym, ikonograficznym, kartograficznym.

MATERIAŁY POMOCNICZE

- fragmenty tekstów źródłowych;
- ikonografia;
- mapa ścienna świata;
- tablica multimedialna.

PRZEBIEG ZAJĘĆ

1. Przywitanie się z uczniami, czynności porządkowe (około 3 min).
2. Krótkie przypomnienie przez nauczyciela wydarzeń związanych z agresją sowiecką na Polskę (około 5 min).
3. Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej definicję pojęcia „okupacja” (okupacja: 1. czasowe zajęcie obcego terytorium przy użyciu siły zbrojnej; też: czas trwania tego stanu; 2. czasowe zajęcie jakiegoś miejsca, instytucji, zakładu pracy itp. dla osiągnięcia pewnego celu; *Słownik języka polskiego PWN*) i pyta uczniów, jaki cel mógł przyświecać władzom sowieckim w czasie okupacji ziem polskich (5 min).

- Następnie na tablicy pojawia się wyjaśnienie pojęcia „represja” (represja: zwykle w liczbie mnogiej; surowy środek odwetu lub nacisku; stosowanie środków przymusu; *Słownik języka polskiego PWN*) (około 5 min). Nauczyciel prosi jedną osobę o przeczytanie terminu, a potem pyta uczniów, czy coś zwróciło ich uwagę w definicji. Chodzi o określenie: „zwykle w liczbie mnogiej”. Należy też podkreślić kwestię różnorodności form represji stosowanych przez okupanta (5 min).
- W dalszej części zajęć nauczyciel dzieli klasę na grupy. Każdy zespół otrzymuje teksty źródłowe i ikonograficzne. Grupy na podstawie tych materiałów mają określić rodzaj represji, których doświadczyli obywatele polscy (około 15 min).

Grupa I

Otrzymuje zestaw dokumentów dotyczący represji sowieckich wobec służb mundurowych; dokumenty nr 25, 71, 74, 36, 50; karty ilustracyjne nr 20–23, 64, 64a, 64b.

Grupa II

Otrzymuje zestaw dokumentów dotyczący deportacji obywateli polskich w głąb ZSRS; dokumenty nr 41, 42, 49, 51, 108, 109, 111; karty ilustracyjne nr 72, 72a.

Grupa III

Otrzymuje zestaw dokumentów dotyczący stosunku Sowietów do ziemian i arystokracji; dokumenty nr 98–103; kartę ilustracyjną nr 33.

Grupa IV

Otrzymuje zestaw dokumentów dotyczących nacjonalizacji banków, przemysłu, majątków ziemskich itp.; dokumenty nr 26, 38, 39, 51, 85, 86; kartę ilustracyjną nr 57.

Grupa V

Otrzymuje zestaw dokumentów dotyczących aresztowań na Kresach Wschodnich okupowanych przez Sowietów; dokumenty

nr 75, 43, 98, 105, 106, 107; karty ilustracyjne nr 62, 80–84.

Nauczyciel w pracy grup może wykorzystać dodatkowo lub zamiast podanych źródeł drukowanych następujące fragmenty dołączonych materiałów audiowizualnych: *17 września 1939 r. Sowiecka okupacja wschodnich obszarów Polski w relacjach świadków*, minuty: 6:58–7:35, 23:37–24:16, 12:23–13:29, 31:44–32:43, 19:54–22:15; *Tylko te listy po nich pozostały... Korespondencja z zesłania Eugenii i Władysława Simonów*, Białystok 2016, listy nr 1 i 2.

Uczniowie przedstawiają wyniki prac swoich grup, a nauczyciel uzupełnia wiadomości uczniów (około 7 min).

- Podsumownie zajęć może mieć formę krótkiego quizu. Na tablicy multimedialnej wyświetlane są pojęcia związane z represjami na ziemiach polskich w czasie II wojny światowej (zob. materiały dodatkowe). Zadaniem uczniów jest wskazanie tylko tych represji, które dotyczyły obywateli polskich pod okupacją sowiecką.

MATERIAŁY DODATKOWE

Okupacja: 1. czasowe zajęcie obcego terytorium przy użyciu siły zbrojnej; też: czas trwania tego stanu; 2. czasowe zajęcie jakiegoś miejsca, instytucji, zakładu pracy itp. dla osiągnięcia pewnego celu (*Słownik języka polskiego PWN*)

Represja: zwykle w liczbie mnogiej; surowy środek odwetu lub nacisku; stosowanie środków przymusu (*Słownik języka polskiego PWN*)

PODSUMOWANIE:

1. Łagier
2. Obóz koncentracyjny
3. Zagłada Żydów
4. Deportacja do innego kraju
5. Łapanka
6. Gestapo
7. NKWD
8. Zbrodnia katyńska
9. Nacjonalizacja
10. Obóz zagłady
11. Rozładowanie więzień
12. Kolektywizacja
13. Roboty przymusowe
14. Narzucenie obywatelstwa
15. Instytucja zakładników

PRZYKŁADOWE TEMATY ESEJÓW

1. Zastanów się, jakbyś postąpił, gdybyś musiał podjąć decyzję w sytuacji, w której znalazł się rząd RP 17 września 1939 r., po wkroczeniu Armii Czerwonej na terytorium Polski?
2. Analizując agresję niemiecką i sowiecką na Polskę we wrześniu 1939 r., wskaż podobieństwa i różnice zarówno w samym przebiegu walk, jak i w polityce stosowanej przez obydwu agresorów.
3. Wyjaśnij, czy relacje i wspomnienia z okresu okupacji sowieckiej wschodnich obszarów Rzeczypospolitej stanowią rzetelne źródło informacji?
4. Opisz najbardziej dotknięte ideologią sowiecką dziedziny życia społecznego, politycznego, kulturalnego na okupowanych ziemiach wschodniej Polski.
5. Na podstawie dostępnych informacji, źródeł historycznych wyjaśnij, dlaczego niektórzy obywatele polscy podjęli współpracę z okupantem sowieckim.
6. Dlaczego okupacja sowiecka Polski w latach 1939–1941 była przez lata tematem zapomnianym?
7. Opisz stosowane w PRL sposoby przeinaczania faktów historycznych dotyczących agresji sowieckiej na Polskę.
8. Jakie były skutki okupacji sowieckiej wschodnich terenów Polski w latach 1939–1941? Jakie były konsekwencje tego po zakończonej II wojnie światowej?
9. Dlaczego zbrodnie sowieckie z lat 1939–1941 nie powinny być zapomniane?
10. Po wysłuchaniu listów nr 3, 5, 9, 10 z audiobooka *Tylko te listy po nich pozostały... Korespondencja z zesłania Eugenii i Władysława Simsonów* zastanów się, dlaczego tylko takie treści znalazły się w listach? Jakie treści mogłyby się w nich znaleźć, gdyby nie obawa przed cenzurą?

BIBLIOGRAFIA

I. Dokumenty

- Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów, 17 września 1939*, oprac. C. Grzelak, S. Jaczyński, E. Kozłowski, t. 1: *Geneza i skutki agresji*, Warszawa 1994; t. 2: *Działania wojsk Frontu Ukraińskiego*, Warszawa 1996; t. 3: *Działania wojsk Frontu Białoruskiego*, Warszawa 1995.
- Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne archiwum Getta Warszawy*, t. 3: *Relacje z Kresów*, oprac. A. Żbikowski, Warszawa 2000.
- Białe plamy ZSRR–Niemcy 1939–1941. Dokumenty i materiały dotyczące stosunków radziecko-niemieckich w okresie od kwietnia 1939 r. do lipca 1941 r.*, Wilno 1990.
- Ciołkosz A., *Raport z okupowanej Polski*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1991, z. 97.
- Deportacje obywateli polskich z Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w 1940 roku*, Warszawa–Moskwa 2003.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 7: *Styczeń 1939 – grudzień 1943*, red. N. Gąsiorowska-Grabowska, I.A. Chrienow, Warszawa 1973.
- Geneza paktu Hitler–Stalin. Fakty i propaganda*, red. B. Musiał, J. Szumski, Warszawa 2012.
- Katyń. Dokumenty zbrodni*, oprac. W. Matercki i in., t. 1: *Jeńcy niewypowiedzianej wojny. Sierpień 1939 – marzec 1940*, Warszawa 1995; t. 2: *Zagłada. Marzec–czerwiec 1940*, Warszawa 1998; t. 3: *Losy ocalałych. Lipiec 1940 – marzec 1943*, Warszawa 2001; t. 4: *Echa Katynia. Kwiecień 1943 – marzec 2005*, Warszawa 2006.
- Polacy–Sowieci–Żydzi w regionie łomżyńskim w latach 1939–1941*, oprac. M. Gnatowski, t. 2: *Dokumenty radzieckie*, Łomża 2004.
- Polskie podziemie 1939–1941*, t. 1: *Lwów–Kołomyja–Stryj–Złoczów. Polska i Ukraina w latach trzydziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*, Warszawa–Kijów 1998.
- „Specjalnateczka Stalina”. *Deportacje i reemigracja Polaków*, oprac. N.F. Bugaj, „Zeszyty Historyczne” (Paryż), 1994, z. 107.
- „Zachodnia Białoruś” 17 IX 1939 – 22 VI 1941, t. 1: *Wydarzenia i losy ludzkie. Rok 1939*, red. B. Gronek, G. Knatko, M. Kupiecka, Warszawa 1998.
- „Zachodnia Białoruś” 17 IX 1939 – 22 VI 1941, t. 2: *Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej*, red. B. Gronek, G. Jakubowski, Warszawa 2001.

II. Pamiętniki, wspomnienia, relacje

- Anders W., *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939–1946*, Warszawa 2007.
- Arasimowicz W., *Zesłanie na Sybir (1940–1946)*, Wrocław 2005.
- Bładowska z Błaszaków Z., *A gdy zabrakło mamy... Z Kresów przez tajgę i stepy Kazachstanu do Łęborcka 1940–1946. Dzieje nie tylko jednej rodziny do roku 2007*, Łęborck 2008.
- Czapski J., *Na nieludzkiej ziemi*, Kraków 2001.

- Herling-Gruziński G., *Inny świat*, Warszawa 1997.
- Katyń. *Relacje, wspomnienia, publicystyka*, wstęp i oprac. A.L. Szcześniak, Warszawa 1989.
- Lanckorońska K., *Wspomnienia wojenne*, Kraków 2007.
- Lipińska G., *Jeśli zapomnę o nich...*, Paryż 1988.
- My deportowani. Wspomnienia Polaków z więzień, łagrów i zsyłek w ZSRR*, wstęp i oprac. B. Klukowski, Warszawa 1989.
- „Na bocznicę czekały na nas bydłące wagony...”. *Wspomnienia sybiraków*, oprac. G. Jenczewska-Stolarczyk, Wrocław 2007.
- Pamiętniki znalezione w Katyniu*, przedm. J. Zawodny, Paryż–Warszawa 1990.
- Peszkowski Z., *Wspomnienia jeńca z Kozielska*, Warszawa 2006.
- Pisane miłością losy wdów katyńskich*, red. R. Nazar, I. Skąpska, A. Spanily, t. 1–2, Gdynia 2000.
- Polskie dzieci na tułaczyczych szlakach 1939–1950*, red. J. Wróbel, J. Żelazko, Warszawa 2008.
- Siemiński J., *Walczące Grodno. Wspomnienia harcerza*, Białystok 1990.
- Skrzypkowski Z., *Przyszliśmy was oswobodzić. Drohiczyńskie wspomnienia z lat niewoli*, Warszawa 1991.
- Wasilewska I., *Za winy niepopelnione*, Rzym 1945.
- Wschodnie losy Polaków*, t. 1–6, wybór W. Myśliwski, wstęp A. Garlicki, Łomża 1991–1996.

III. Opracowania

- Boćkowski D., *Jak piskłęta z gniazd. Dzieci polskie w ZSRR w okresie II wojny światowej*, Wrocław 1995.
- Cherubin D., *Ludność polska w więzieniach i obozach radzieckich w latach 1939–1941*, Warszawa 1989.
- Ciesielski S., *GUŁag w radzieckim systemie represji 1930–1953*, Wrocław 2005.
- Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A., *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej*, Wrocław 1994.
- Ciesielski S., Materski W., Paczkowski A., *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*, Warszawa 2000.
- Czerniakiewicz J., *Przemieszczenia ludności polskiej z terenów przyłączonych do ZSRR po 17 września 1939 roku*, Warszawa 1993.
- Europa nieprovincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*, red. K. Jasiewicz, Warszawa 1999.
- Głowacki A., *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*, Łódź 1997.
- Grzelak C., *Kresy w czerwieni. Agresja Związku Radzieckiego na Polskę w 1939 roku*, Warszawa 2001.
- Hryciuk G., *Polacy we Lwowie 1939–1941. Życie codzienne*, Warszawa 2000.
- Jasiewicz K., *Zagłada polskich Kresów. Ziemiaństwo polskie na Kresach Północno-Wschodniej Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Warszawa 1997.

- Kamiński M.K., *Stosunki sowiecko-niemieckie w kontekście polityki międzynarodowej ZSRR (1938–1941)*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 1998, nr 2.
- Kersten K., *Szacunek strat osobowych w Polsce Wschodniej*, „Dzieje Najnowsze” 1994, nr 2.
- Kornat M., *Dyplomacja II Rzeczypospolitej wobec paktu Ribbentrop–Mołotow*, „Dzieje Najnowsze” 2000, nr 2.
- Kowalska E., *Przeżyć, aby wrócić. Polscy zesłańcy lat 1940–1941 w ZSRR i ich losy do roku 1946*, Warszawa 1998.
- Krahel T., *Archidiecezja wileńska w latach II wojny światowej. Studia i szkice*, Białystok 2014.
- Okupacja sowiecka ziem polskich 1939–1941*, red. P. Chmielowiec, Rzeszów–Warszawa 2005.
- Pod znakiem sierpa i młota*, red. F. Musiał, J. Szarek, Kraków 2006.
- Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009.
- Przewoźnik A., Adamska J., *Katyń. Zbrodnia. Prawda. Pamięć*, Warszawa 2010.
- Siemaszko S.Z., *Pod sowiecką władzą (1939–1942)*, Londyn 2001.
- Sowietyzacja i rusyfikacja północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej (1939–1941). Studia i materiały*, red. M. Gnatowski, D. Boćkowski, Białystok 2003.
- Stobniak-Smogorzewska J., *Kresowe osadnictwo wojskowe 1920–1945*, Warszawa 2003.
- Strzembosz T., *Antysowiecka partyzantka i konspiracja nad Biebrzą X 1939 – VI 1941*, Warszawa 2004.
- Studia z dziejów okupacji sowieckiej. Obywatele polscy na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939–1941*, red. T. Strzembosz, Warszawa 1997.
- Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, red. A. Kuczyński, Wrocław 1998.
- Śleszyński W., *Białystok w sowieckiej fotografii i propagandowej 1939–1941. Proces aneksji i polityczno-prawnej sowietyzacji Białostoczczyzny*, Białystok 2000.
- Śleszyński W., *Okupacja sowiecka na Białostoczczyźnie 1939–1941. Propaganda i indoktrynacja*, Białystok 2001.
- Tomczyk A., *Abyśmy mogli wybaczyć*, Warszawa 2001.
- Tucholski J., *Mord w Katyniu*, Warszawa 1991.
- Urbszys J., *Litwa i Związek Sowiecki w latach 1939–1940*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1989, z. 90.
- Wierzbicki M., *Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach wschodnich II RP pod okupacją sowiecką (1939–1941)*, Warszawa 2001.
- Wnuk R., *„Za pierwszego Sowietą”. Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939 – czerwiec 1941)*, Warszawa 2007.

IV. Wybrane strony i publikacje IPN on-line

<http://1wrzesnia39.pl>
<http://17wrzesnia39.pl>
<https://katyn.ipn.gov.pl>

OPIS ZAWARTOŚCI PŁYTY

Na płycie CD znajdują się relacje świadków dotyczące wydarzeń na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej po 17 września 1939 r. oraz audiobook *Tylko te listy po nich pozostały... Korespondencja z zesłania Eugenii i Władysława Simsonów* (Białystok 2016). Swoje relacje przedstawili następujący świadkowie: Czesław Sawicz – obroca Wilna we wrześniu 1939 r., ukrywanie broni przed Sowietami, początki konspiracji; Włodzimierz Pirożnikow – wkroczenie Armii Czerwonej do Nowogródka, opis próby przedostania się do Francji, aresztowanie przez Sowietów, pobyt w więzieniu; Stanisława Kumor – wkroczenie wojsk sowieckich i początek okupacji sowieckiej w Białymstoku; Tadeusz Zięcina – aresztowania, propaganda sowiecka; Jan Michaluk – wkroczenie Sowietów do Grodna; Jerzy Hoffman – wkroczenie Sowietów do Tarnopola, nauka w szkole sowieckiej, wywózka w głąb ZSRS.

Publikacja multimedialna została przygotowana na podstawie książki *Tylko te listy po nich pozostały... Korespondencja z zesłania Eugenii i Władysława Simsonów* (wstęp, wybór i opracowanie Andrzej Muczyński), wydanej w 2011 r. przez Oddział Białostocki Instytutu Pamięci Narodowej, zawierającej listy pisane z zesłania do rodziny przez Eugenię i Władysława Simsonów. Ze względu na cenzurę sowiecką, z której istnienia autorzy listów doskonale zdawali sobie sprawę (zob. list nr 9), nie opisują one całego tragizmu położenia deportowanych. Są jednakże świadectwem tragicznego losu Polaków zesłanych w głąb ZSRS w latach 1939–1941.

Główny bohater, Władysław Simson, urodził się 8 marca 1910 r. w Białowieży.

Po ukończeniu nauki w Powiatowej Średniej Szkole Agrotechnicznej podjął pracę zawodową na stanowisku instruktora rolnego w Sokółce. W 1935 r. przeniósł się do Kosowa Poleskiego, gdzie pracował w starostwie jako instruktor rolny, a potem podkomisarz ziemski. Poznał Eugenię z domu Piotrowską, która była zatrudniona jako wojewódzki instruktor haftu i tkactwa. W 1937 r. wzięli ślub. Po 17 września 1939 r. z żoną opuścił Kosów i przeniósł się do swoich rodziców do Białowieży. 10 lutego 1940 r., w czasie pierwszej deportacji, Władysław, jego żona Eugenia oraz rodzice Eugeniusza, Piotr i Petronela Simsonowie, zostali wywiezieni do Gramatuchy w obwodzie nowosybirskim. Prawdopodobną przyczyną deportacji tej rodziny był fakt, że Władysław był urzędnikiem państwowym, a jego ojciec Piotr – wieloletnim pracownikiem służby leśnej. Mimo iż decyzja o deportacji dotyczyła Władysława Simsona i jego rodziców, Eugenia dobrowolnie dołączyła do męża oraz teściów i razem z nimi udała się na tułaczkę. W czasie zesłania w Gramatusze, 29 stycznia 1941 r., Władysławowi i Eugenii urodził się syn Eugeniusz Franciszek. Niestety, tuż po porodzie, 3 lutego 1941 r. Eugenia zmarła. Wiosną 1941 r. za zezwoleniem władz sowieckich rodzina przeniosła się do kołchozu Walerianówka w obwodzie kemerowskim. W 1943 r. Władysław Simson wstąpił do tworzącej się 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki. Ranny w bitwie pod Lenino 19 marca 1944 r., uznany został za niezdolnego do dalszej służby wojskowej i odesłany do kołchozu Walerianówka do rodziny. Do końca pobytu na zesłaniu

pracował w kołchozie jako agronom. Gdy w 1946 r. rozpoczęły się powroty deportowanych do Polski, rodzina Simsonów postanowiła nie wracać do Kosowa Poleckiego, pozostałego po sowieckiej stronie granicy. Osiedliła się początkowo w Hajnówce, a następnie przeniosła się do Augustowa, gdzie Władysław podjął pracę na różnych stanowiskach urzędniczych związanych z rolnictwem. Miał niezależne poglądy i z tego względu miejscowe władze komunistyczne widziały w nim

„wroga ustroju” i go inwigilowały. Władysław Simson zmarł 29 marca 1973 r. w Augustowie.

Syn Władysława i Eugenii, Eugeniusz Franciszek Simson dzięki troskliwej opiece babci Petroneli Simson przeżył zesłanie i w kwietniu 1946 r. wrócił do Polski. Po przemianach demokratycznych w 1990 r. reaktywował Związek Sybiraków w Augustowie i przez dziesięć lat był jego przewodniczącym. Zmarł 15 maja 2019 r.

Opis listów

1. 1940 luty 13, Wołkowysk – List Eugenii Simson do jej rodziców Aleksandra i Amelii Piotrowskich w Brześciu nad Bugiem – podróż na zesłanie i przekazanie pożegnań rodzinie (1,34).
2. 1940 kwiecień 25 – List Eugenii Simson do jej rodziców Aleksandra i Amelii Piotrowskich w Brześciu nad Bugiem – informacje o miejscu zamieszkania, rodzaju wykonywanej pracy, wyżywieniu, cenach za towary (3,23).
3. 1940 czerwiec 13, Gramatucha – List Eugenii Simson do brata Feliksa i siostry Rozalii Piotrowskich w Bronnej Górze – informacje o stanie zdrowia, rodzaju pracy, życiu codziennym, ostrzeżenie wysłane bratu (2,56).
4. 1940 czerwiec 18, Gramatucha – List Eugenii Simson do jej rodziców Aleksandra i Amelii Piotrowskich w Brześciu nad Bugiem – opis tajgi, rodzaju pracy, informacje o stanie zdrowia, zarobkach, braku odpowiedniego obuwia (2,36).
5. 1940 czerwiec 30, Gramatucha – List Eugenii Simson do brata Feliksa i siostry Rozalii Piotrowskich w Bronnej Górze – przesłanie zakamuflowanego zapytania o pomoc udzielaną Polsce przez Anglię i Francję, opis klimatu, zwiększenia czasu pracy, konieczności budowania domów dla zesłańców, prośba o przesłanie żywności (3,34).
6. 1940 lipiec 7, Gramatucha – List Eugenii Simson do brata Feliksa i siostry Rozalii Piotrowskich w Bronnej Górze – pozdrowienia przesłane rodzinie, informacje o uzupełnianiu wyżywienia dzięki przyrodzie, wiadomości o innych zesłańcach (3,25).
7. 1940 sierpień 19, Gramatucha – List Eugenii Simson do brata Feliksa i siostry Rozalii Piotrowskich w Bronnej Górze – informacje o pracy, uprawach warzyw, braku wiadomości o sytuacji międzynarodowej, o plotkach rozchodzących się wśród zesłanych, konieczności przygotowania zapasów na zimę, zagubieniu paczki z Polski (2,44).
8. 1940 sierpień 31, Gramatucha – List Eugenii Simson do jej rodziców Aleksandra i Amelii Piotrowskich w Brześciu nad Bugiem – informacja o otrzymaniu paczki

- z Polski, uzupełnianiu wyżywienia dzięki przyrodzie, braku lekarstw, strachu przed nadchodzącą zimą (3,31).
9. 1940 wrzesień 11, Gramatucha – List Eugenii Simson do brata Feliksa i siostry Rozalii Piotrowskich w Bronnej Górze – informacje o zaginięciu listów z Polski, zesańcza codzienność, strach przed nadchodzącą zimą, informacja o odległości do szpitala, poczty i innych osad (4,19).
  10. 1940 wrzesień 24, Gramatucha – List Eugenii Simson do brata Feliksa i siostry Rozalii Piotrowskich w Bronnej Górze – informacje o nadejściu zimy, o przygotowywaniu zapasów na zimę, ostrzeżenie wysyłane bratu w Polsce, by uważał na siebie (3,26).
  11. 1940 październik 1, Gramatucha – List Eugenii Simson do jej rodziców Aleksandra i Amelii Piotrowskich w Brześciu nad Bugiem – opis warunków pracy w kopalni złota, informacja o warunkach życia w okolicznych kołchozach, o zabraniu kilku osób w niewiadomym kierunku (2,46).
  12. 1940 październik 8, Gramatucha – List Eugenii Simson do brata Feliksa i siostry Rozalii Piotrowskich w Bronnej Górze – informacje o stanie zdrowia, o podróży Piotra Simsona do najbliższego szpitala oddalonego o 70 km od Gramatuchy, warunkach zamieszkania, informacja o insektach (3,41).
  13. 1940 październik 26, Gramatucha – List Eugenii Simson do brata Feliksa i siostry Rozalii Piotrowskich w Bronnej Górze – informacje o realiach pogodowych, pracy, opis baraku i warunków zamieszkania, prośba o przesłanie żywności na zbliżające się Boże Narodzenie i rzeczy, które przydadzą się do wymiany na żywność (3,16).
  14. 1940 listopad 9, Gramatucha – List Eugenii Simson do brata Feliksa Piotrowskiego w Bronnej Górze – informacja o zaginionych listach, o zgromadzonych na zimę zapasach, o możliwości zakupu lepszych towarów z okazji zbliżającej się rocznicy rewolucji październikowej (2,54).
  15. 1940 listopad 19, Gramatucha – List Eugenii Simson do brata Feliksa Piotrowskiego w Bronnej Górze – podziękowanie za przesłanie informacji z gazet wydawanych w Polsce, wiadomości o sposobach zdobywania pożywienia, warunkach pracy w kopalni (3,46).
  16. 1940 listopad 28, Gramatucha – List Eugenii Simson do brata Feliksa i siostry Rozalii Piotrowskich w Bronnej Górze – opis warunków życia zimą (mróz, zawieje śnieżne), informacje o niewykonaniu operacji Piotrowi Simsonowi z powodu braku środków znieczulających, o przestoju w pracy kopalni w wyniku braku świec, płotki o możliwym powrocie do Polski (4,47).
  17. 1940 listopad 28, Gramatucha – List Eugenii Simson do jej rodziców Aleksandra i Amelii Piotrowskich w Brześciu nad Bugiem – informacja o towarach sprzedawanych w pobliskim sklepie z powodu braku dostaw (chleb, gorczyca, kawa), oczekiwanie na Boże Narodzenie (2,02).
  18. 1940 grudzień 12, Gramatucha – List Eugenii Simson do jej rodziców Aleksandra i Amelii Piotrowskich w Brześciu nad Bugiem – informacja o problemach z przesłaniem paczki z Polski, o realiach pogodowych zimą, stanie zdrowia zesańców, o ciężkich warunkach pracy (3,45).

19. 1940 grudzień 19, Gramatucha – List Eugenii Simson do brata Feliksa i siostry Rozalii Piotrowskich w Bronnej Górze – informacja o otrzymaniu paczki z Polski, o tęsknocie za krajem, pracy przy wyrębie lodu na rzece, prośba o przesłanie rzeczy dla mającego przyjść na świat dziecka (5,04).
20. 1940 grudzień 19, Gramatucha – List Eugenii Simson do siostry Rozalii Piotrowskiej w Bronnej Górze – informacje o rozkradaniu paczek przekazywanych z Polski, wiadomości o rzeczach, które najbardziej są przydatne na zesłaniu, o trudności w proszeniu rodziny o przesłanie paczek (3,55).
21. 1941 styczeń 4, Gramatucha – List Eugenii Simson do brata Feliksa i siostry Rozalii Piotrowskich w Bronnej Górze – informacje o warunkach pogodowych zimą, braku dowozu żywności, chorobie głodowej, śmierci z głodu, prośba o przesłanie z Polski żywności (kasza, groch, fasola), normy żywności (4,34).
22. 1941 styczeń 10, Gramatucha – List Eugenii Simson do jej rodziców Aleksandra i Amelii Piotrowskich w Brześciu nad Bugiem – informacja o chorobie Władysława Simsona, o braku możliwości leczenia, odmrożeniach, pomocy innych ludzi, ubraniu, wyżywieniu, głodzie, zawiejach śnieżnych (5,20).
23. 1941 styczeń 30, Gramatucha – List Władysława Simsona do brata żony Feliksa Piotrowskiego w Bronnej Górze – informacja o złym stanie zdrowia Eugenii Simson po urodzeniu syna (1,26).
24. 1941 luty 5, Gramatucha – List Władysława Simsona do brata żony Feliksa Piotrowskiego w Bronnej Górze – informacja o śmierci Eugenii Simson (1,41).
25. 1941 luty 7, Gramatucha – List Władysława Simsona do teściów Aleksandra i Amelii Piotrowskich w Brześciu nad Bugiem – informacja o pobycie w szpitalu Władysława Simsona, śmierci i pochówku Eugenii Simson (7,59).
26. 1941 maj 14, Gramatucha – List Władysława Simsona do brata żony Feliksa Piotrowskiego w Bronnej Górze – informacja o codzienności na zesłaniu (1,10).

Posłowie

27–31. Informacje biograficzne o członkach rodziny.

SPIS ZDJĘĆ NA KARTACH

- 1, 1a. Podpisanie paktu Ribbentrop–Mołotow, Moskwa, 23 sierpnia 1939 r. (Zbiory IPN)
2. Żołnierze sowieccy w marszu na Polskę, 17 września 1939 r. (Domena publiczna)
3. Oddziały sowieckie w marszu na Grodno, wrzesień 1939 r. (Zbiory IPN)
4. Oddział Armii Czerwonej przechodzący przez wieś w rejonie Mołodeczna, 17 września 1939 r. (Zbiory IPN)
5. Oddział Armii Czerwonej specjalnego Białoruskiego Okręgu Wojskowego marszerujący na terytorium Polski, 17 września 1939 r. (Zbiory IPN)
6. Oddział Armii Czerwonej w nieznannej wsi, wrzesień 1939 r. (Zbiory IPN)
7. Niszczenie polskich umocnień granicznych, 17 września 1939 r. (Zbiory IPN)
8. Obalanie słupów granicznych w rejonie Radoszkowicz, wrzesień 1939 r. (Zbiory IPN)
9. Odezwa sowiecka skierowana do żołnierzy polskich, 17 września 1939 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
10. Wojska sowieckie zajmujące wschodnie tereny Polski, wrzesień 1939 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
11. Okładka „Kuriera Wileńskiego” informującego o wkroczeniu Armii Czerwonej na terytorium Polski, Wilno, 18 września 1939 r. (Zbiory IPN)
12. Żołnierz sowiecki przy samochodzie pancernym w Gródku Jagiellońskim, wrzesień 1939 r. (Zbiory Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku)
13. Żołnierze niemieccy na tle przystrojonej kwiatami bramy powitalnej w rejonie Brześcia Litewskiego w Polsce. Brama powitalna została przygotowana zapewne dla żołnierzy sowieckich. Widnieje na niej napis w języku rosyjskim: „Proletariusze wszystkich krajów łączcie się! / Niech żyje wyzwolicielska armia, wodzowie Stalin, [nieczytelne], Mołotow”, oraz godło ZSRS z sierpem i młotem (Zbiory Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku)
14. Powitalna brama wjazdowa w rejonie Brześcia, wrzesień 1939 r. (Zbiory Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku)
15. Powitalna brama wjazdowa zbudowana przez mieszkańców wsi Mincewicze (obecnie Białoruś) dla wkraczających żołnierzy (prawdopodobnie) sowieckich. Przy bramie widoczni są miejscowi chłopcy, wrzesień 1939 r. (Zbiory Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku)
16. Grupa ludności przed bramą powitalną we wsi Grudziewicze, pow. grodzieński. Na transparencie m.in. napis w języku rosyjskim: „Niech żyje nierozdzielny związek narodów Związku Sowieckiego i Zachodniej Białorusi”, wrzesień 1939 r. (Zbiory IPN)
17. Symboliczny grób Tadeusza Jasińskiego, trzynastoletniego obrońcy Grodna, zamordowanego 20 września 1939 r. Grób powstał w 2007 r. dzięki staraniom

- Związku Polaków na Białorusi na cmentarzu Pobernardyńskim, tuż obok kwatery żołnierzy Wojska Polskiego z 1920 r. (Zbiory IPN)
18. Okładka „Ilustrowanego Gońca Wieczornego” informująca o obecności wojsk sowieckich pod Lwowem, Lwów, 20 września 1939 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
  19. Odezwa niemiecka skierowana do mieszkańców Lwowa w kwestii poddania miasta, około 20 września 1939 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
  20. Żołnierze polscy w niewoli sowieckiej, wrzesień 1939 r. (Zbiory IPN)
  21. Jeńcy polscy w niewoli sowieckiej, wrzesień 1939 r. (Zbiory IPN)
  22. Jeńcy polscy w niewoli sowieckiej. Na pierwszym planie grupa policjantów, wrzesień 1939 r. (Zbiory IPN)
  23. Jeńcy polscy w niewoli sowieckiej, wrzesień 1939 r. (Zbiory IPN)
  24. Odezwa sowiecka do żołnierzy Wojska Polskiego, wrzesień 1939 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
  25. Rozkaz dowódcy Okręgu Korpusu nr VI gen. Władysława Langnera dotyczący poddania Lwowa, 22 września 1939 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
  26. Oddziały Armii Czerwonej oczekujące na rozpoczęcie defilady w Białymstoku, 23 września 1939 r. (Zbiory IPN)
  27. Pałac Branickich w Białymstoku udekorowany portretem Józefa Stalina (Zbiory IPN)
  28. Dowódca 6. Korpusu Kawalerii Armii Czerwonej Andriej Jeremienko i delegacja dowództwa wojsk niemieckich, wrzesień 1939 r. (Zbiory IPN)
  29. Spotkanie oficerów Armii Czerwonej i Wehrmachtu na wschodnich terenach Polski we wrześniu 1939 r. Widoczny Andriej Jeremienko (Zbiory IPN)
  30. Żołnierze rozdający ludności pierwsze gazety sowieckie, Lwów (?), wrzesień 1939 r. (Zbiory Ośrodka KARTA)
  31. Dwóch czołgistów rozdających gazety mieszkańcom Knyszyna, pow. białostocki, 1939 r. (Zbiory IPN)
  32. Okładka publikacji propagandowej, Joel Lejb Goldsztejn, *Jak polscy panowie gnębili chłopów*, Kijów–Lwów 1940.
  33. Andrzej Światopełk Czetwertyński i Róża z Dembińskich w czasie ślubu, Warszawa, 30 kwietnia 1939 r. Małżonkowie zostali zamordowani przez Sowietów w Skidlu we wrześniu 1939 r. (Antoni Tomczyk, *Abyśmy mogli wybaczyć*, Warszawa 2001)
  - 34, 34a. Rozkaz nr 2 dowódcy garnizonu miasta Lwowa dotyczący ścisłej rejestracji milicji robotniczej, Lwów, 24 września 1939 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
  35. Rozkaz nr 6 dowódcy garnizonu miasta Lwowa dotyczący rejestracji aut, Lwów, 28 września 1939 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
  36. Mapa ostatecznego podziału Polski pomiędzy III Rzeszę a ZSRS z 28 września 1939 r. z wytyczoną granicą (Domena publiczna)

37. Mapa podziału Rzeczypospolitej według paktu Ribbentrop–Mołotow, opublikowana w sowieckiej gazecie „Izwiestja” 18 września 1939 r. (Domena publiczna)
38. Niemiecka tablica informacyjna z zarządzeniem komendanta twierdzy w Dęblinie: „Wszyscy volksdeutsche zostaną po zachodniej stronie Wisły. Nowa linia demarkacyjna biegnie na rzece Bug 150 km na wschód od Dęblina. Wszyscy cywile natychmiast wrócą do swoich dotychczasowych miejsc pobytu oprócz volksdeutschów. Przejście przez most na Wiśle w Dęblinie w obu kierunkach jest zabronione”. Tablica została ustawiona po 28 września 1939 r. (Zbiory Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku)
39. Spotkanie żołnierzy sowieckich i niemieckich na linii demarkacyjnej w Polsce. Po prawej stronie widoczny jest mały chłopiec towarzyszący żołnierzom, 1939 r. (Zbiory Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku)
40. Zniszczony most na Sanie w Przemyślu oddzielający część niemiecką i sowiecką miasta, wrzesień 1939 r., fot. Mensing (Zbiory NARA *via* IPN)
41. Zniszczony most na Sanie. Na pierwszym planie słup graniczny i druty kolczaste. W głębi fragment mostu i budynki w sowieckiej części miasta, Przemyśl, wrzesień 1939 r., fot. Mensing (Zbiory NARA *via* IPN)
42. Zebranie partyjne w oddziale wojskowym poświęcone przyjęciu do partii żołnierzy, którzy odznaczyli się w czasie walk z Wojskiem Polskim, Białystok, jesień 1939 r. (Zbiory IPN)
43. Przejazd kawalerii sowieckiej przed pl. Katedralnym w Wilnie, 1939 r. (Zbiory IPN)
44. Patrol milicji ludowej na ulicy nieokreślonego polskiego miasta, jesień 1939 r. (Zbiory Ośrodka KARTA)
45. Wspólny patrol milicji robotniczej i Armii Czerwonej w nieznanym mieście, 1939 r. (Zbiory IPN)
46. Ulotka w języku polskim o przeprowadzeniu 22 października 1939 r. wyborów do Ukraińskiego Zgromadzenia Narodowego, Lwów, 10 października 1939 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
47. Numer gazety „Nowe Życie. Gazeta Tymczasowego Komitetu Szczuczyńskiego Powiatu Obwodu Białostockiego Zachodniej Białorusi” z 19 października 1939 r. poświęcony zbliżającym się wyborom do Białoruskiego Zgromadzenia Narodowego (Zbiory Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku)
48. Agitacja za przyłączeniem Białostoczczyzny do ZSRS. Na szarfach napisy po polsku i po rosyjsku, m.in.: „Niech żyje nierozwalny związek narodów Związku Sowieckiego i Białorusi Zachodniej”, Białystok, październik 1939 r. (Zbiory IPN)
49. Wiec w Smorgoniach, pow. grodzieński. Tłum demonstrantów trzyma portrety Stalina i Lenina oraz transparenty. Na jednym z nich widoczny jest napis: „którzy wyciągnęli bratnią rękę [...] mas pracujących Białorusi [...] obszarników i kapitalistów”, 1939 r. (Zbiory IPN)

50. Wiec w Smorgoniach, pow. grodzieński. Na widocznym budynku rozpięte transparenty z napisami: „Niech żyją narody Zachodniej Białorusi”, „Niech żyje wielki przyjaciel, nauczyciel i przywódca pracujących całego świata”, 1939 r. (Zbiory IPN)
51. Uczestnicy wiecu z plakatami propagandowymi. Na jednym widnieje Józef Stalin, drugi to plakat W. Korieckiego przedstawiający „wyzwolonego” chłopca całującego się z żołnierzem Armii Czerwonej, Polska, 1939 r. (Zbiory Ośrodka KARTA)
52. Transparent nad ulicą w Białymstoku. Napis w języku białoruskim głosił: „Niech żyje nierozzerwalny braterski związek narodów Związku Sowieckiego i Zachodniej Białorusi”, Białystok, wrzesień 1939 r. (Zbiory IPN)
53. Wiec agitacyjny w nieznanym mieście (Zbiory IPN)
54. Defilada Armii Czerwonej, manifestujący tłum, Lwów, 29 października 1939 r. (Zbiory Ośrodka KARTA)
55. Delegaci Zgromadzenia Ludowego Zachodniej Białorusi z pow. kobryńskiego, 22 października 1939 r. (Zbiory Ośrodka KARTA)
56. Grupa deputowanych Zgromadzenia Ludowego Białorusi Zachodniej. Napis na transparencie brzmi: „Pozdrowienie wybrańcom narodu, delegatom Zgromadzenia Ludowego Zachodniej Białorusi”, Białystok, październik 1939 r. (Zbiory Ośrodka KARTA)
57. Gospodarze wsi Sobolewo, pow. grodzieński, zgodnie głoszący za podziałem ziemi należącej do księcia Jerzego Rafała Lubomirskiego (Zbiory Ośrodka KARTA)
58. Wyborcy przy urnie. Na ścianie wisi hasło: „Witamy wielką partię Lenina–Stalina”, 1939–1940 (Zbiory Ośrodka KARTA)
59. Rozkaz nr 7 naczelnika garnizonu miasta Lwowa dotyczący obowiązkowej rejestracji oficerów Wojska Polskiego, Lwów, 18 listopada 1939 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
60. Rozkaz nr 6 Lwowskiego Miejskiego Komisariatu Wojskowego w sprawie spisu zdolnych do służby wojskowej urodzonych w latach 1890–1921, Lwów, 1 grudnia 1939 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
61. Rozkaz nr 27 naczelnika garnizonu miasta Lwowa o obowiązku zarejestrowania się wszystkich byłych oficerów Wojska Polskiego, Lwów, 7 grudnia 1939 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
62. Pokwitowanie przejęcia od Zygmunta Przybyłki przedmiotów osobistych, wystawione w więzieniu NKWD w Stanisławowie, 25 grudnia 1939 r. (Zbiory Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku)
- 63, 63a. Decyzja Biura Politycznego KC WKP(b) o rozstrzelaniu polskich jeńców wojennych przebywających w obozach sowieckich w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie oraz więźniów polskich przetrzymywanych przez NKWD

- na obszarze przedwojennych wschodnich województw Rzeczypospolitej, Moskwa, 5 marca 1940 r. (Zbiory IPN)
- 64, 64a, 64b. Zdjęcia z pierwszej ekshumacji oficerów polskich zamordowanych w Katyniu, kwiecień 1943 r. (Zbiory IPN)
65. Bazar świąteczny we Lwowie, 1939–1940 (Zbiory Muzeum Niepodległości)
66. Przedszkole w okresie władzy sowieckiej, Lwów (Zbiory Muzeum Niepodległości)
67. Ulotka zachęcająca do głosowania w wyborach do rad najwyższych Ukrainy i Białorusi, 24 marca 1940 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
68. Odezwa niemiecka skierowana do Polaków, mieszkańców zachodniej i centralnej Polski, przebywających na terenach okupacji sowieckiej, Radom, 2 kwietnia 1940 r. (Zbiory Biblioteki Narodowej)
69. Kopia pokwitowania stwierdzającego dostarczenie przez Stefana Hrydziuszkę 50 kg mięsa wołowego do rejonowego punktu skupu, 1940 r. (Zbiory Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku)
70. Pokwitowanie stwierdzające dostarczenie przez Stefana Hrydziuszkę 327 kg ziemniaków do punktu obowiązkowych dostaw na rzecz państwa, 1940 r. (Zbiory Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku)
- 71, 71a. Protokół przeszukania NKWD w mieszkaniu Michała Dojniaka w Prużanie, pow. prużański, woj. poleskie, 28 sierpnia 1940 r. (Zbiory Muzeum II Wojny Światowej)
- 72, 72a. Litania wywiezionych, Lwów, 28 października 1940 r. (Zbiory Muzeum Niepodległości)
- 73, 73a, 73b. sowiecka książeczka wojskowa wydana Kazimierzowi Gątnickiemu, Niemirów, pow. rawski, woj. lwowskie, 13 grudnia 1940 r. (Zbiory Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku)
- 74, 74a. Karta pocztowa wysłana ze Lwowa przez Waleriana Niteckiego do zesłanej do Kazachstanu Marii Soboty, styczeń 1941 r. (Zbiory Muzeum Niepodległości)
75. Widok na San i wschodni brzeg rzeki. Widoczne są budowane sowieckie pozycje bojowe otoczone matami maskującymi, wrzesień 1940 r., fot. Mensing (Zbiory NARA *via* IPN)
76. Granica niemiecko-sowiecka w okolicach Szczebry, pow. augustowski, czerwiec 1941 r. (Zbiory Marcina Turkowskiego)
77. Granica niemiecko-sowiecka w okolicach Szczebry, pow. augustowski, 22 czerwca 1941 r. (Zbiory Marcina Turkowskiego)
78. Rewers zdjęcia przedstawiającego granicę niemiecko-sowiecką w okolicach Szczebry, pow. augustowski, 22 czerwca 1941 r. (Zbiory Marcina Turkowskiego)
79. Kościół ewangelicki w Wilnie, przekształcony przez władze sowieckie na klub i barak mieszkalny dla robotników, Wilno, 6 lipca 1941 r. (Zbiory IPN)

80. Fotografia dokumentująca zbrodnie sowieckie w więzieniach lwowskich. Na zdjęciu widoczne są na dziedzińcu jednego z więzień osoby stojące nad ciałami pomordowanych, Lwów, lipiec 1941 r. (Zbiory IPN)
81. Fotografia dokumentująca zbrodnie sowieckie we Lwowie, przełom czerwca i lipca 1941 r. (Zbiory IPN)
82. Bliscy przy grobie osoby zamordowanej przez wycofujących się Sowieców, Lwów, 1941 r. (Zbiory IPN)
83. Fotografia dokumentująca zbrodnie sowieckie we Lwowie, przełom czerwca i lipca 1941 r. (Zbiory IPN)
84. Pogrzeb więźniów przetrzymywanych na zamku w Złoczowie, pomordowanych przez NKWD 10 czerwca 1941 r., lipiec 1941 r. (Zbiory IPN)

Mapy

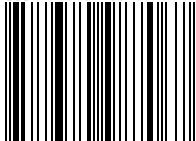
Agresja sowiecka na Polskę 17 września 1939 r.

Okupacja. Sytuacja na terenie Polski pod koniec 1939 r.

ISBN 978-83-8098-706-7

9 788380 987067

Zapraszamy:
www.ipn.gov.pl
www.ipn.poczytaj.pl